

TASAVVUF ÜZERİNE YAPILAN TEZLER - XIX

Vahit GÖKTAŞ, *Kelâbâzî (ö. 380/990) ve Tasavvuf Anlayışı, (Doktora Tezi),*
Danışman: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Ankara 2007, 409 s.

Giriş

Vahit Göktaş tarafından hazırlanan bu doktora çalışmasının Giriş bölümü, Kelâbâzî (ö. 380/990)'den söz eden kaynaklar, Kelâbâzî ve eserleri hakkındaki bilgilerin değerlendirilmesi konusunu içermektedir. Yazarın tespitlerine göre, ilk dönem mutasavvıflarından olan ve kendinden sonraki sûfilere hem tasavvuf kültürü, hem de ilmî ve itikâdî açıdan referans olan, eserleri ve görüşleriyle tasavvuf düşüncesi oluşumu sürecinde önemli bir yere sahip olan Kelâbâzî'nin hayatının ve düşüncesinin etkilerinin tasavvuf kültürü üzerindeki rolü ele alınmıştır. Bunun yanı sıra çalışma, dönemin tasavvuf kültürünün genel durumu hakkında bilgi vererek, Kelâbâzî ve döneminin tasavvuf anlayışını değerlendirmek açısından okuyucuya kolaylık sağlamıştır.

Birinci Bölüm

Bu bölümde yazar, ilk dönem mutasavvıflardan biri olan, yaşadığı dönemde çok fazla meşhur olmayan, bunun yanı sıra kendisinden sonraki sûfilerce tasavvufî olduğu kadar itikâdî ve ilmî açıdan referans kabul edilen, eserleri ve görüşleriyle tasavvuf tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan Kelâbâzî'nin hayatının, düşüncelerinin ve tasavvuf anlayışının gelişimindeki tesir ve konumunu tespit edilmesi açısından kayda değer bir eksikliği gidermiştir.

Onun, eserlerinde, tasavvufun Kur'ân ve sünnetten neşet ettiğini vurgulaması, kendinden sonra gelen bir çok mutasavvıf tarafından aynı çizginin devam ettirilmesi önemli bir etkidir. O, eserlerinde, tasavvufun oluşum dönemi, bu dönemin manevî merkezlerini, önemli şahsiyetlerini ve bu şahsiyetlerin düşünce ve görüşleri hakkında bilgi vermeyi amaçlamıştır.

Kelâbâzî, X. yüzyıl İslâm dünyasında, düşünce ve siyaset alanında büyük çalkantıların meydana geldiği bir dönemde yaşayan bir mutasavvıftır. O, İslam

ilminin önemli merkezi olan Buhârâ'da yetişen, oranın kültürüyle yoğrulan önemli bir ilim adamıdır. Kelâbâzî, devrinin önemli ilim adamlarından ilmî eğitimini almış, hemen tüm alanlarda vukûfiyet sahibi, devrinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek müktesebat sahibi, dönemindeki Müslümanların inanç ve kelimâ problemlerini ele alıp açıklığa kavuşturabilecek bir âlimdir. Kelâbâzî'nin bütün ilimlere olan vukûfiyeti, o dönem sûfilerin ortak bir özelliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü o çağın mutasavvıfları, Kur'ân ve sünnete bağlı, birçok ilmi kesbetmiş ilmiyle âmil kişilerdir.

Kelâbâzî, tasavvufun doğuş devrinde yaşaması, Rûzbârî (369/979), Nasrabazî (367/977), İbn Hafif (372/982) ve Şiblî (334/945) gibi devrin büyük sûfileriyle çağdaş olması, sûfiliğin gelişme ve ilerleme sürecini müşahede etmesi açısından önemlidir. Onun için Kelâbâzî'nin Sünnî sûfiliğin mahiyeti, doğuşu ve gelişmesi, mutasavvıfların düşünceleri ve yaşayışları hakkında verdiği bilgiler, önemli birer belge mahiyetindedir.

Yazarın tespitine göre, Kelâbâzî'nin "Ta'arruf" u, sûfilik tarihini ve tasavvufî kavramları sistematik bir tarzda tanıtmaya en önemli kaynak eseridir. Ta'arruf, tasavvufun en önemli kaynaklardan biridir. Tasavvufu ilgili hemen bütün konulardan bahseden, tasavvuf tarihi ve doktrini ile ilgili temel bilgiler veren, sûfilerin tecrübelerinden söz eden bu eser, Kelâbâzî tarafından ömrünün sonuna doğru kaleme alınmıştır.

Ta'arruf, yetmiş beş bölümden meydana gelmektedir. Eser, sûfilerin akide ve rûhî tecrübelerinden ve tasavvufu ilgili bütün konu ve kavramlara değinmektedir. Aynı zamanda eser, tasavvuf ve sûfiler hakkında oluşmuş yanlış kanaatleri düzeltmeyi amaçlar. Kelâbâzî, eserinde, Ehl-i sünnet inancını, tasavvufun esaslarını, terminolojisini inceleyip, sûfilerin görüşlerinin ehl-i sünnete uygunluğunu ispatlamaya çalışmış ve kendinden önceki sûfilerden alıntılar yaparak, onlarla ortak görüşte olduğunu ortaya koymuş ve önemli bilgiler aktarmış, tasavvuf karşıtlarına ise ağır eleştirilerde bulunmuştur.

Yazarın tezine göre, Kelâbâzî, bir taraftan ibahiyeci, hulûlcü ve ittihatçı diye anılan şeriat dışı tasavvuf akımlarının faaliyetlerinin yoğunlaştığı, diğer taraftan da bir kısım zümrelerce tasavvufun kökten reddedildiği bir dönemde yaşamış ve gerçek tasavvufu ortaya koyma ve tanıtmaya gereksinimi duymuştur. Kelâbâzî bu tanıtımı eserlerinde de ortaya koymaktadır. O, eserlerinde, tasavvufun içinde mevzu ve israilî hadislerin görülmemesi için büyük bir özen göstermiştir. Bu bağlamda Kelâbâzî tasavvufu, Kur'ân ve hadis çizgisinde ele almış ve bu sebeple zaman zaman selefler tarafında takdir görmüştür.

Araştırmacının tezine göre, Kelâbâzî, "Ta'arruf" da, öncelikle gerçek sûfilerin vasıflarını açıklamış, peşinden, İslâm inanç esaslarının hemen tüm

konularıyla birlikte tasavvuf kaidelerini incelemiştir. Bu tespitleriyle, tasavvuf anlayışı üzerindeki tartışmaların büyük bir kısmına gerekli izahatı getirerek son noktayı koymuştur. O, “Ta’arruf” da, dönemin en önemli tartışma konusu olan “tevhîd, Allah’ın sıfatları” gibi hususlarda sûfîlerin bakış açılarını ortaya koymaya çalışmıştır. O, bu konuları işlerken, âyet, hadis ve sahabe sözlerine dayanarak incelemiş ve kendinden önceki sûfîlerin sözlerinde örnekler vermiştir. Onun bu eseri, tasavvufun neredeyse bütün konularını ele almak suretiyle tasavvufun ve kelâmın temel kaynakları arasında yer almaya hak kazanmıştır.

Araştırmacı, “Ta’arruf”u tanıtırken, “şeriata dışı mistik akımlara karşı Sünnî tasavvufu savunmak” şeklinde bir tanıtım cümlesi kullanmaktadır. Ta’arruf, yerleşik dinî inançlarla sûfilik arasında ortak bir temel oluşturmak, bu alanda yaşanan karmaşanın çözümüne katkı sağlamak ve bu yola girmek isteyenlere rehberlik yapmak amacıyla kaleme alınmıştır. Kelâbâzî’nin amacı, bu kitapla, tasavvuf yolunun vasıflarını tespit etmek, bu mezhebi açıklamak ve sûfîlerin gidişatını anlatmaktır. Sûfîlerin tevhîd, sıfat ve bununla ilgili düşüncelerini; tasavvuf yolunu bilmeyen ve mutasavvıflara hizmet etmeyen kimselerin bu gibi konularda içine düştükleri şüpheleri açıklamaya çalışmış, ilim diliyle açıklanması gereken konuları izah etmiş, sûfîlerin işâretlerinden anlamayanların bu işâretleri anlamalarını ve tasavvufî konuları kavramayanlara, bu konuları kavramalarını sağlamaya çalışmıştır.

Araştırmacının tezine göre, Kelâbâzî, görüşlerini büyük sûfîlerin söz ve düşünceleriyle destekleyerek vermektedir. Konuları ele alırken, bazı konular hakkında geniş bilgi verirken, bazı konular hakkında hiç açıklama yapmadan bizzat müşahede ettiği, ya da duyduğu örnek olayları nakletmekle yetinir. Ayrıca o, tasavvufun hâl ve kal yönünün olduğunu vurgulayarak, tasavvufun anlatılabilecek konularını izah etmeye çalıştığını ifade etmektedir.

Bu eserin yazılış gayelerinden biri de, mustasvifini deşifre edip; gerçek tasavvufu ortaya koymaktır. “Tasavvufun manası gitti, ismi kaldı. Hakîki sûfilik kayboldu, onun yerini şekilcilik aldı” diyerek bozulmaya dikkat çeken Kelâbâzî tasavvufu asıl çizgisine çekmeye çalışmıştır.

Araştırma, “Ta’arruf”un tasavvufa kaynaklık açısından önemini belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira Ta’arruf, ilk üç asır İslâm tasavvufunu anlamada temel bir kaynak durumundadır. Hem hadis, hem fıkıh, hem de kelâm alanında vukufiyet sahibi olan Kelâbâzî, özellikle sûfî düşüncesini açıklayan imânî konularda, sûfîlerin anlayışlarını derli toplu bir biçimde sunma başarısını gösteren biri olarak bu eserle alanında kendisinden sonra izlenen ve önemsenen bir çığır açmıştır. Tasavvufun tamamen reddedildiği bir dönemde yaşamış olan Kelâbâzî bu çalışmasıyla, Sünnî tasavvufu Sünnî akideler arasında bir

aykırılık olmadığı gerçeğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Ta'arruf, alanında ilk sistematik eser olma özelliği yanında tasavvuf ve tarihi konusunda kaynak kabul edilen önemli bir tasavvuf klâsiği olma özelliğini kazanmış ölümsüz bir eserdir.

İkinci bölüm

Yazar, bu bölümde, Kelâbâzî'nin tasavvuf anlayışını ele almıştır. Genel olarak itikâdî konuların yanında, tevbe, zikir, duâ, nefis, ruh, akıl, kalb, sevgi, murâkabe, müşâhede, rüya, kerâmet, istidrac, fenâ, bekâ, fakr, ölüm, ibâdet, ahlâk, ma'rifet vb. hâl ve makâmlar hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırmacının tespitine göre, bu bölümde ele alınan konular, Kelâbâzî'nin, bazen müstakil başlıklar altında yer verdiği görüşler bazen de âyet veya hadisler yapılmış olduğu şerhlerden ortaya çıkan düşüncelerdir. Yazarın da belirttiği gibi, onun tasavvufî görüşlerini bütünüyle ortaya koymak, her şeyden önce eserlerini sistematik tahlil yöntemiyle ele almanın yanında, düşüncelerinin oluşmasına etki eden şahsiyetler çerçevesinde de değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Onun için yazar monografi bir yöntem izleyerek, fazla ayrıntıya girmeden konuları tahlil etmeye çalışmıştır.

Araştırmada ortaya konulan tahlile göre, Kelâbâzî'nin hemen her konuda temel referansları âyet ve hadislerdir. Diğer çoğu mutasavvıflarda olduğu gibi Kelâbâzî de, insanın maddî yönünden ziyade, manevî yönüne önem vermiştir. Kavram ve konuları açıklarken, dinin derûnî boyutu olan tasavvufla, dolayısıyla da insanın ruhânî boyutuyla ilgili tahliller yapmaktadır. O, dinî gerçekçilikten ve akılcılıktan ayrılmayan, hayalciliğe ve nazariyeciliğe sapmayan tasavvuf anlayışına sahiptir. Ayrıca anlayışını açıklamadan önce, gözlemlerde bulunarak, devrinin yaşayan sûfileriyle görüşmeler yapmış, bu yolla elde ettiği bilgi, belge ve bulgular ışığında, Sünnî tasavvufla Sünnî akaidi arasında bir ayrışmanın olmamasının gerektiği ve olmadığı gerçeğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Yazarın çıkarımına göre, Kelâbâzî, hâl ve makâmlardan bahsederken, insan ruhunu tahlil etmiş, ona arız olan hâlleri ve bunlardan korunma yöntemlerini belirlemeye çaba göstermiştir. Kelâbâzî'den önce tasavvuf ıstılahları daha önce kelime olarak açıklanırken onunla birlikte bunlar, makâm ve hâl olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Hâl ve makâmın, aralarındaki yakınlık ve benzerlik sebebiyle, birbirinden ayırıt edilmesi zor olmuş, bu yüzden ıstılahlar sûfiyye arasında bazen hâl, bazen makâm olarak nitelendirilmiştir. Terimleri genel kabul görür bir şekilde hâl ve makâm olarak ayırmak mümkün olmasa da, makâmın ve hâlin özellikleri belirlenmiştir. Buna göre makâm, Allah ile kul arasında bir manadır, çalışmak suretiyle kazanılır ve bunun için kalıcıdır. Her

makâmın bir başlangıç ve bitiş noktası vardır. Bir makâmın hakkını vermeden diğerine geçilmez. Bazılarına göre geçilen makâm terk edilir. Makamlar içinde kâmil bir sûfinin yalnızca bir kaçını elde edebileceğini ilk sûfiler tarafından ifade edilmiştir. Hâl ise, Allah'ın lutfu olarak insanın kalbine gelen manalardır. Kalıcı değil geçicidir. Ne zaman ve hangi özelliklerle geleceği belli değildir. Bazılarına göre, başlangıçta hâl olan, manalar zamanla kişide makâm olarak yer alabilmektedir. Hâl, makâmın başlangıcıdır, hâl zamanla makâma dönüşür. Bazılarına göre ise, hâller makâmın neticeleri, makâmın amellerin neticeleridir, dolayısıyla ameli en sahih olan makâm en yüce olandır ve makâmın en yüce olan da hâli en büyük ve yüce olandır.

Araştırmacı, Kelâbâzî dönemi tasavvuf anlayışını ortaya koyarken bazı önemli tespitlerde bulunmaktadır. Bu dönemde bir ilim olarak tasavvuf, hadis ve fıkıh ilminden bağımsız bir şekilde hâl ve makâmlarıyla ele alınmıştır. Tasavvuf ilminin metodu ve istinbat yolu, dini konuları anlama ve Kur'an'a uyma, üsve-i hasene olarak Hz. Peygamber (s.)'e uymak, istinbat ve sahabe örneği anlatılmıştır. Bu dönemde, tasavvuf edebi üzerinde durulmuş, yazma âdâbı dahil tasavvuf ehlinin seyr u sulûk ve hayatları boyunca uymaları gereken âdâb ve pratikler incelenmiştir. Bunun yanında, sema', vecd, kerâmet vb. anlaşılması güç ve tartışılan konulara açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bu tartışmaların yanı sıra tasavvuf ehlinin kullandığı değişik kavram ve terimlerine açıklık getirilerek tasavvuf dili oluşmuştur. Diğer taraftan tasavvufun özüne dahil olmayan yanlışlık ve sapmalara izah getirilerek tasavvufu ilgili olmayan konular bertaraf edilmiştir.

Yazarın tespitine göre, Kelâbâzî, hicrî II. Asırda başlayıp IV. asırda da devam eden tasavvufu Sünnî esaslara dayandırmaya gayret etmiştir. O, eserlerinde tasavvufun İslâm'dan beslendiğini ve nasslara dayandığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu dönemde yazılmış olan bütün eserler, tasavvufun oluşum dönemini, bu dönemin manevî merkezleri, önemli şahısları ve bu şahısların düşünce ve görüşleri hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Çalışma, aynı zamanda ilk dönemin tasavvufî hayatı hakkında da okuyucuyu bilgilendirmektedir. Zira tasavvufun zühd döneminde varolan saflık ve berraklık zamanla bozulmaya yüz tutmuştur. Bu yüzyılda zühd hayatındaki öz ve hakikat gitgide tefessüf etmeye başlamıştır. Sûfliğin manası gitmiş şekli kalmıştır. Bu dönemde, tasavvufu anlamayan ve yaşamayanlar sûflik iddiası peşinde koştu, sûflik vasfına haiz olmayanlar tasavvufu süslenmeye özen göstermeye başladılar. Tasavvufu kabul ettiğini dili ile ikrar edenler, davranışlarıyla bu yolu inkâr ettiler. Tasavvufun özüne aykırı birçok şey tasavvufa yamanmaya başladı.

Kelâbâzî, işte böyle bir ortamda yaşamış ve tasavvufu yeniden özüne döndürmeye ve savunduğu gerçekleri gerçekleştirme çabası içinde olmuştur. Anlayışını işlerken, Allah aşkını ve O'na yönelmeyi, dünya sevgisini terk etmeyi, dünya nimetlerinin geçici olduğunu, gafletten uyanmayı, gurur, kibir, ihtiras, haset gibi manevî hastalıkların olumsuzluğunu, nefsanî arzuların zararlarını ve bunlarını bırakmanın yollarını ele almıştır. Ayrıca insanın gerektiği olgunluğa erişmek ile Allah'a yakın ve insanlığa faydalı olmak için ihtiyaç duyduğu güzel hasletlere ve İslâmın güzelliklerine temas ederek, Kur'ân ve Sünnet'e bağlılığı işlemiştir. Ahlâkın ferdî, dinî ve sosyal yönlerine temas eden Kelâbâzî yalan, iftira, gıybet, cimrilik, kibir, gösteriş ve haset gibi olumsuz davranışların, insanların kendilerine ve topluma yabancılaşmasını ve sağlıklı ilişkiler kuramamasını da beraberinde getireceğini belirtir.

Araştırmanın tespitine göre, Kelâbâzî, düşüncelerini açıklarken âyet ve hadislere dayandırmaya titizlik göstermiş, bunun yanında devrinden önce ve çağdaşı olarak yaşamış sûfilerin rivayetlerini fazlaca kullanmış, savunmuş olduğu fikre ve açıkladığı kavrama şiirlerden istişhadda bulunmuştur. Bu ilmî özelliğinden dolayı Kelâbâzî, gerek ilmî yetkinliğini ve gerekse tasavvufî derinliğinin ve samimiyetinin doğal bir neticesi olarak, zâhirî anlamda döneminin önemli bir mutasavvıfı ve muhaddisi olmuş ve kendisinden sonra da çok sayıda talebeler yetiştirmiştir.

Sonuç olarak, yazar, sadece Kelâbâzî'nin tasavvufun konu ve kavramlarına getirdiği açıklamalarla yetinmemiş, özellikle Kelâbâzî'den önce yaşamış olan önemli mutasavvıflarla ve kendisinden sonra yaşamış olan mutasavvıfların konuyla ilgili düşüncelerine de başvurarak karşılaştırmalı bir analiz yapmıştır. Araştırma, ilk dönem tasavvuf anlayışını ilk defa sistematik bir şekilde ortaya koyan Kelâbâzî gibi önemli bir şahsiyetin tasavvuf anlayışını ortaya koyma açısından büyük bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

Summary

Göktaş, Vahit, *Kelâbâzî (d. 380/990) and His Understanding of Tasawwuf, Ph.D. thesis, Advisor: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, 410 p.*

Kelâbâzî is one of the prominent names of the classical era of Tasawwuf, and is also among the founders of the system of Tasawwuf. Kelâbâzî is a thinker, Islamic philosopher, scholar of hadeeth, and a Sufi lived in Bukhara region, which hosted a vast of scientific activities in IV. century after hijrah, which is a period of decomposition in which the Islamic thought started to develop through various channels. Kelâbâzî is one of the important persons of this age of tasawwuf, which ceased to further be a movement of ascetism, taking the path of systemization. He is also among the first founders of the concepts of Tasawwuf.

Kelâbâzî was part of the efforts towards finding references for Tasawwuf in Sunnite principles, which was a process that commenced in H.II. century and continued through IV. century. Kelâbâzî, in his works, tried to establish that Tasawwuf is fed by Islam and based on Islamic nusûs.

Two works of Kelâbâzî could survive up to date. These are Ta'arruf and Bahru'l-fevâiddir. Kelâbâzî

explained the opinions of Sufis about Islamic creed ('aqaid) and the terminology of Tasawwuf. He studied the terminology under the light of religious principles to the most possible extent, and did not mention any other meanings. In his other work, Bahru'l-fevâidde, he commentated on 203 hadeeth in terms of Sufi ethics.

Kelâbâzî considered the reconstruction of human beings as a solution for the conflict in social life, as other Sufis of first era did. Thus he emphasized the importance of raising self-realized, spiritually mature people. Sufi terminology constitutes the milestones in the process of human perfection. In the period of tasawwuf that started from IV/X. centuries, the initial concepts of tasawwuf were started to be used together with Kelâbâzî in terms of training, knowledge and ma'rifa, and stations (hal and makam).

Haz.: Dr. Ali TENİK